

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.069

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968

ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті здійснено характеристику процесу виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх осіб. Проаналізовано складові процесу роботи із неповнолітніми, які відбувають покарання у спеціальних виправних установах кримінально-виконавчої системи в Україні. Розкрито зміст етапів процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. З'ясовано засоби соціально-виховної роботи, які використовуються співробітниками із неповнолітніми засудженими впродовж кожного з періодів ресоціалізації. Розглянуто призначення пробачійних програм для неповнолітніх, метою яких є виправлення неповнолітніх, які звільнені від відбування покарання з випробувальним терміном, на яких судом покладено обов'язок проходження пробачійної програми, та запобігання вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні особи, процес виправлення, ресоціалізація, виховний вплив, соціально-педагогічна робота, засоби впливу, індивідуальний підхід, пробачійні програми.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції росту злочинності вказують на її поширення серед усіх категорій злочинців. Особливої уваги потребує питання виправлення та ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, насамперед, це стосується неповнолітніх засуджених. Цей аспект визначає провідну мету кримінально-виконавчої системи України. Увага держави та її структур сьогодні спрямована на виправлення поведінки неповнолітніх засуджених, їх ресоціалізацію та профілактику правопорушень. Адже від роботи, проведеної з неповнолітніми особами в цей період, залежить їх подальше життя у суспільстві

та шанси на повернення до кримінально-виконавчих установ у майбутньому. Тому важливо об'єднати зусилля всіх фахівців, задіяних у складному процесі перевиховання неповнолітнього злочинця, та спрямувати всі методи, форми та засоби, засновані на індивідуальних програмах соціально-виховної роботи.

Питання виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх на сьогодні турбує як вітчизняних, так і зарубіжних учених, особливість позиції яких обумовлена віковою складовою особи злочинця. Вважаємо, що сучасні дослідження аспектів процесу перевиховання неповнолітніх осіб, які вчинили злочини та перебувають у місцях позбавлення волі, є важливим та необхідним завданням для визначення нових методів і способів досягнення спільної мети, яку переслідує держава для свого майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти процесу виправлення та ресоціалізації неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у пенітенціарних установах, вивчали такі вчені, як: І. П. Башкатова, В. Г. Деєва, І. Д. Зверєва, А. С. Макаренко, Н. Ю. Максимова, Л. О. Шевченко, В. М. Оржиховська, В. М. Синьов, А. І. Ушатіков, М. М. Фіцула, Ю. В. Гарасимів, А. Л. Караман та ін.

Вагомий внесок у дослідження роботи з неповнолітніми злочинцями у виправних установах зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, В. Й. Бочелюк, А. В. Блага, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, А. П. Гусак, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, Н. Ф. Кузнєцова, В. М. Кудрявцев, Г. М. Міньковський, М. С. Рибак, Ф. М. Решетніков, І. К. Туркевич, В. І. Шакур та ін.

Метою статті є аналіз процесу виправлення та ресоціалізації неповнолітніх осіб, які відбувають покарання в пенітенціарних установах у сучасний період.

Виклад основного матеріалу. Злочинність – негативне явище, яке спостерігається протягом усього існування суспільства. Особливо гостро постала проблема злочинності в Україні в сучасний період, оскільки життя в суспільстві стало складним та непередбачуваним внаслідок загострення соціально-еконо-

мічної кризи та політичної обстановки, воєнних дій, які продовжуються на Сході України. Прикрим є факт того, що значну частку цього явища посідають злочини, які вчиняються неповнолітніми особами. Тому актуальній проблемі повернення їх у суспільство повноправними законотворчими громадянами приділяється особлива увага, адже це можливо здійснити лише шляхом виховання та ресоціалізації.

Сутність поняття ресоціалізації за нормативним підходом визначено у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України: «Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [1]. Науковий підхід до визначення поняття ресоціалізації розкрито різними науковцями, деякі з них його вбачають у низці певних етапів, у ході яких різними суб'єктами здійснюється комплексний вплив на особу злочинця, метою якого є забезпечення можливості адаптації та подальшої реінтеграції цих осіб до соціуму, тобто пристосування до життя на волі. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» визначає соціальну адаптацію як процес, у якому звільнені особи набувають соціального досвіду, метою якого є їхнє повернення до самостійного життя в суспільстві на основі загальноприйнятих соціальних норм [2].

Ресоціалізація неповнолітньої особи, яка відбуває покарання у пенітенціарному закладі – це складний процес, який включає в себе три етапи – допенітенціарний, пенітенціарний, постпенітенціарний, які охоплюють використання взаємопов'язаних між собою механізмів, що впливають один з одного.

Характеризуючи перший етап – допенітенціарний, зазначимо, що він починається з моменту вчинення злочину неповнолітньою особою та арешту. Продовження його спостерігаємо під час досудового слідства та судового процесу у випадку визнання неповнолітнього правопорушника своєї провини, висловлює щире каяття та засуджує свою злочинну поведінку [3, с. 86–87]. На цьому етапі провідну роль відіграють соціально-психологічні механізми, що допомагають усвідомити вину, нанесену шкоду

та ступінь порушення соціальної гармонії [4, с. 67]. Соціально-виховна робота на допенітенціарному етапі починається з перебування неповнолітнього злочинця у слідчому ізоляторі та характеризується забезпеченням профілактики правопорушень, що здійснюється шляхом взаємодії з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалістами яких проводяться тренінги, просвітницька та виховна робота, надаються юридичні консультації. Метою перелічених аспектів соціально-виховної роботи є попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; заняття спортом; психологічна підтримка усвідомлення вини. Виконання завдань виховних заходів у слідчих ізоляторах передбачають створення сприятливих умов у вигляді обладнаних кімнат для виховної роботи, спортивних майданчиків, бібліотек, кімнат для психологічного розвантаження. Допенітенціарний етап процесу ресоціалізації неповнолітнього злочинця закінчується переведенням його за рішенням суду до виховної колонії.

Пенітенціарний етап процесу ресоціалізації неповнолітнього злочинця є основним і окреслюється межами прибуття засудженого до виховної колонії та звільненням. Цей етап також складається з декількох періодів:

1. Адаптація неповнолітнього злочинця до умов виконання покарання.
2. Єдиний процес виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання неповнолітніх засуджених.
3. Підготовка неповнолітніх засуджених до звільнення [5, с. 91].

Виконання цього етапу засновано на реалізації принципу індивідуалізації у системі виконання покарання, що означає різну тривалість періодів, з яких складається виховний процес, для кожного неповнолітнього злочинця, що обумовлено наявністю низки факторів: вікових, психологічних, моральних та ціннісних особливостей особи неповнолітнього злочинця. Істотний вплив на формування зазначених аспектів має соціальне середовище, в якому перебував неповнолітній до того, як вчинив правопорушення, а також те середовище, до якого він потрапив.

У сучасний період діяльність пенітенціарних установ, у яких відбуваються покарання неповнолітні злочинці, спрямована на підвищення якості й рівня соціально-педагогічної та корек-

ційно-виховної роботи із засудженими. Проте поряд із зовнішніми впливами на особу злочинця важливе значення має і внутрішній вплив, оскільки неповнолітня особа, визнавши свою провину повинна усвідомити, що має можливість виправитися та змінити своє майбутнє життя.

Період пенітенціарної ресоціалізації є важким для неповнолітнього злочинця, проте важливим, адже опираючись негативному впливу середовища, в якому знаходиться, він отримує можливість з повною серйозністю сприйняти заходи виховного впливу, організовані особисто для нього, та стати на шлях виправлення. У ході дослідження ми виявили такі механізми основного періоду ресоціалізації: виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання засуджених, що досягаються шляхом дотримання режиму, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання та громадського впливу [6, с. 63].

Досліджуючи етапи ресоціалізації, слід приділити особливу увагу останньому – постпенітенціарному, який починається з моменту потрапляння неповнолітнього на волю. Метою повної ресоціалізації, яка визначає цей етап, є повторна інтеграція неповнолітньої особи в суспільство. Механізмами, використання яких характеризує постпенітенціарний етап, виступають соціальна реабілітація та соціальна адаптація, які збігаються у часі, або ж відбуваються з відносною послідовністю. Науковці акцентують увагу на тому, що соціальна реабілітація виступає умовою успішної адаптації. Конкретизувавши зміст соціальної реабілітації неповнолітнього, який відбував покарання в місцях позбавлення волі, зазначимо, що у процесі її реалізації неповнолітній особі потрібно допомогти вирішити низку завдань: забезпечити житлом, сприяти продовженню освіти, професійному навчанню, працевлаштуванню. Найголовніше завдання соціальної служби – нейтралізація негативного впливу соціального середовища; здійснення психологічної підтримки [7, с. 12].

Завершальним етапом процесу ресоціалізації є соціальна адаптація, зміст якої полягає в повній інтеграції неповнолітньої особи, що повернулася із місць позбавлення волі. Саме в період звикання з новими умовами життя на волі перевіряються та за-

кріплюються результати соціально-виховного впливу, досягнуті неповнолітньою особою в місцях позбавлення волі. Слушну думку висловив В. Трубніков, який розглядає «соціальну адаптацію звільнених від відбування покарання як соціальний процес, ... що приводить до активної взаємодії між особою судимого і навколишнім середовищем...» [8, с. 97].

Досліджуючи засоби виправлення, маємо за доцільне розглянути призначення неповнолітнім особам, звільненим від відбування покарання з випробуванням, пробаційних програм, які є обов'язковими до виконання. Відповідно до Закону України «Про пробацію» пробаційна програма передбачає проведення комплексу заходів, що мають на меті здійснити корекцію соціальної поведінки (чи окремих її виявів), сформувані соціально сприятливі зміни особистості, які можливо об'єктивно перевірити [9]. Тобто програми психологічної корекції та програми соціальної адаптації спрямовані на усунення всіх негативних факторів, які мали вплив та можуть у подальшому впливати на поведінку правопорушника.

Так, наприклад, пробаційна програма для неповнолітніх суб'єктів пробації «Зміна прокримінального мислення» призначена для роботи з юнаками та дівчатами, віком 14–18 років, які порушують закон та поведінка яких неприйнятна для оточення і суспільства, внаслідок девіації якої відсутнє усвідомлення можливих наслідків. Також відсутні вміння прийняття зважених рішень, планування майбутнього та визначення мети власного життя. Програма сприяє розумінню підлітком важливості формування мети та обрання напрямку шляхів її досягнення. Програма складається з одного заняття для батьків (опікунів) та 10 занять для підлітків, загальною кількістю 16,5 годин [10].

Спільною метою пробаційних програм є досягнення змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації позитивної спрямованості. Особливостями пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації є те, що тематика занять відповідає основним завданням та специфіці підліткового віку і зорієнтована на те, що когнітивна, емоційна, поведінкова та соціальна сфери дитини активно формуються.

Більшою мірою у програмах для неповнолітніх використані поведінкові техніки та створено умови для набуття коригувального досвіду, використовуючи ігрові методики, матеріал подається з використанням метафор, групових ігор, аналогій із життя підлітків.

Висновки. Ресоціалізація особистості неповнолітнього злочинця являє собою безперервний процес, що складається з низки етапів (допенітенціарного, пенітенціарного та постпенітенціарного), які у свою чергу, складаються із засобів виховного впливу: психологічних та соціально-педагогічних. Важливість кожного з етапів беззаперечно та відіграє значну роль у перевихованні неповнолітньої особи, яка вчинила правопорушення.

Застосування пробаційних програм в українському правосудді є інноваційним засобом роботи із засудженими та окремим інструментом наглядової пробації. Реалізують пробаційні програми працівники пробації, які пройшли спеціальне навчання. Метою пробаційних програм є досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації. Особливостями пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації є те, що тематика занять сформована відповідно до основних завдань та специфіки підліткового віку і зорієнтована на те, що когнітивна, емоційна, поведінкова та соціальна сфери неповнолітнього активно формуються.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Шевченко Л. О. Діагностика та корекція психічних станів злочинців: навч. посіб. Харків: Курсор, 2003. 151 с.
4. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2009. Випуск 48. С. 64–67.

5. Гуськов В. И. Подготовка к освобождению лишенных свободы и закрепление результатов их исправления: монография. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1972. 152 с.

6. Караман А. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2013. Вип. 22. С. 62–65.

7. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 2 (22). С. 5–15.

8. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания. Харків: Основа, 1990. 173 с.

9. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 13. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (дата звернення 15.04.2021).

10. Пробаційні програми для неповнолітніх. Пробація в Україні / ДУ «Центр пробації». URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150 (дата звернення: 15.04.2021).

Olefir L.

CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF JUVENILE DELINQUENTS: CURRENT TRENDS

Current trends in crime increasing indicate its prevalence among all categories of criminals. Particular attention needs to be paid to the issue of correction and re-socialization of persons serving sentences, especially for juvenile delinquents. This aspect determines the leading goal of the penal system of Ukraine. The attention of the state and its structures today is focused on correcting the juvenile delinquents' behavior, their resocialization and crime prevention. After all, the working process with juvenile delinquents during this period determines their future life in society and the chances of returning to prison in the future. Therefore, it is important to unite the efforts of all professionals involved in the complex process of re-education of a juvenile offender, and to direct all methods, forms and tools based on individual programs of social and educational work.

The issue of correction and re-socialization of convicted juveniles is currently of concern to both domestic and foreign scholars, whose position is determined by the offender's age. We believe that current research on aspects of the re-education of juveniles who have committed crimes and are in prisons is an important and necessary task to identify new methods and ways to achieve the common goal pursued by the state for its future.

The article describes the process of correction and resocialization of convicted juveniles. The components of the working process with juveniles serving sentences in correctional institutions of the penal system in Ukraine are analyzed. The content of the process stages of resocialization of juvenile convicts is revealed. The means of social and educational work used by specialists with juvenile delinquents during

each of the periods of resocialization have been clarified. The article considers the purpose of probation programs for juveniles, which is the educational impact on the offender's identity.

Key words: *crime, juveniles, correction process, resocialization, educational influence, social and pedagogical work, means of influence, individual approach, probation programs.*

References

1. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Ukraine (2011), *On Social Adaptation of the Persons who are Serving or Served Sentence in the Form of Restriction of Freedom or Imprisonment for Certain Term: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Shevchenko, L. (2003), *Diagnosis and Correction of Mental States of Criminals: textbook*, Kursor, Kharkiv.
4. Garasimov, Y. (2009), "Awareness of Guilt as a Condition for Successful Resocialization of a Juvenile", *Bulletin of Zhytomyr State University. Pedagogical sciences*, Issue 48, pp. 64–67.
5. Guskov, V. I. (1972), *Preparation for the Release of Prisoners and Consolidation of the Results of their Correction: monograph*. VNII MVD SSSR, Moscow.
6. Karaman, A. (2013), "Resocialization of Juvenile Convicts as a Process", *National Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work"*, Issue 22, pp 62–65.
7. Betsa, O. (2002), "Social Adaptation of Persons Released from Prisons", *Social policy and social work*, Kharkiv, № 2 (22), pp. 5–15.
8. Trubnikov, V. M. (1990), *Social Adaptation of Those Released from Serving a Sentence*, Osnova, Kharkiv.
9. Ukraine (2015), *On probation: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (accessed 15 April 2021).
10. *Probation programs for minors. Probation in Ukraine*, State Institution "Probation Center", available at: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150. (accessed 15 April 2021).